

- Режим доступу: http://www.ponarseurasia.org/ru/article_20141226_Kedelia
9. Cassell's Latin dictionary: Latin-English and English-Latin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archive.org/stream/cassellslatindic00marc#page/n7/mode/2up>
 10. Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть [Електронний ресурс] / П. Бурдые. – Режим доступу: https://www.hse.ru/data/157/314/1234/2_2_3Bourd.pdf
 11. Шматко Н. «Габитус» в структуре социологической теории [Електронний ресурс] / Н. Шматко // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1, № 2. – С. 60-70. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/106/743/1231/005Shmatko.pdf>
 12. Toal G. How popular are Putin and Obama in Crimea? [Електронний ресурс] / G. Toal, J. O'Loughlin. – Режим доступу: <https://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2015/01/22/how-popular-are-putin-and-obama-in-crimea-and-eastern-ukraine/>
 13. Дерлугьян Г. Адепт Бурдые на Кавказе / Г. Дерлугьян. – М.: Территория будущего, 2010. – 560 с.
 14. Куделя С. Внутренние источники вооруженного конфликта на Донбассе [Електронний ресурс] / С. Куделя. – Режим доступу: http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/201309_Kudelia
 15. Леденева А. Вступительная статья [Електронний ресурс] // сост. А. В. Леденева. Современная социальная теория: Бурдые, Гидденс, Хабермас. - Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/945844/>
 16. Штомпка П. Социальное изменение как травма [Електронний ресурс] / П. Штомпка. – Режим доступу: <http://politprikklad.net.ru/files/Shtompka-Trauma.pdf>
 17. Норт Д. Концептуальный подход к объяснению истории человечества [Електронний ресурс] / Д. Норт, Б. Вейнгагст. – Режим доступу: <http://www.research.by/webroot/delivery/files/2007n1r01.pdf>
 18. Doctrine for the Armed Forces of the United States [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp1%282007%29.pdf>
 19. UCDP Peace agreement database [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/ucdp_peace_agreement_dataset/
 20. Borum R. Seven pillars of small war power [Електронний ресурс] / R. Borum. – Режим доступу: http://works.bepress.com/andy_borum/50/

УДК 323.326:321.02

Воробйова Т.Л.

Донецкий национальный университет

РОЛЬ ЕЛИТНИХ ГРУП У ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОТЕСТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У МАСОВУ МОБІЛІЗАЦІЮ В УКРАЇНІ

Політичні події 2013–2014 рр. в Україні свідчать про актуальність проблеми протесту як складової політичного процесу та необхідність її вивчення задля можливості регуляції та запобігання негативних наслідків. Розглянуто механізм та фактори, що визначають перехід від психологічних показників протестного потенціалу безпосередньо до дії, визначено роль еліти у цьому процесі. Для розуміння місця елітних груп у механізмі політичного протесту запропоновано динаміку їхнього формування у період незалежності України та вплив на настрої громадян. Виділено декілька етапів, які розкривають форми утворення політичної та економічної верхівки, цілі та способи їхньої взаємодії як зовнішні фактори, що стимулюють або, навпаки, блокують протестний потенціал.

Ключові слова: політичний протест, протестний потенціал, політична еліта, економічна еліта, бізнес-групи.

Воробьєва Т. Л.

РОЛЬ ЭЛИТНЫХ ГРУПП В ПРОЦЕССЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРОТЕСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА В МАССОВУЮ МОБИЛИЗАЦИЮ В УКРАИНЕ

Политические события 2013-2014 гг. в Украине свидетельствуют об актуальности проблемы протеста как составляющей политического процесса и необходимость ее изучения для возможности регуляции и предотвращения негативных последствий. Рассмотрен механизм и факторы, определяющие переход от психологических показателей протестного потенциала непосредственно к действию, определено роль элиты в данном процессе. Для понимания места элитных групп в механизме политического протеста предложено динамику их формирования в период независимости Украины и влияние на настроения граждан. Выделено несколько этапов, которые раскрывают формы образования политической и экономической верхушки, цели и способы их взаимодействия как внешние факторы, стимулирующие или, наоборот, блокирующие протестный потенциал.

Ключевые слова: политический протест, протестный потенциал, политическая элита, экономическая элита, бизнес-группы.

Vorobyova T.

THE ROLE OF THE ELITE GROUPS IN THE PROCESS OF TRANSFORMATION OF PROTEST POTENTIAL IN THE MASS MOBILIZATION IN UKRAINE

Protest is an actual problem of political process as Ukrainian political events of 2013-2014 demonstrated. So this problem should be explored in order to regulate and prevent its adverse effects. The structure and some factors that determine the transition from psychological marks of the protest potential to the action were presented. The elite's role in this process and its influence on citizens' moods were defined, so the dynamics of its formation during the period of Ukraine's independence were traced. Some stages that reveal the shape of formation of the political and economic elite, the goals and the ways of their interaction, the way in which the external factors that stimulate or, conversely, block the protest potential, are divided.

Key words: political protest, protest potential, political elite, economic elite, business group.

Процес становлення в Україні демократичної політичної системи є динамічним і водночас складним. На сьогодні наша країна переживає переломний період розвитку своєї державності. Політичні події 2013–2014 рр. свідчать про актуальність проблеми протесту як складової політичного процесу та необхідність її вивчення задля можливості регуляції та запобігання негативних наслідків.

Феномен політичного протесту як у вітчизняній, так і в зарубіжній політичній науці, починаючи з XIX століття, є об'єктом пильної уваги дослідників. Не дивлячись на високу ступінь вивченості різних аспектів протесту, чи то причин революцій, або особливостей функціонування опозиційних структур, до сих пір не осмислено співвідношення загальних і особливих механізмів виникнення масової протестної мобілізації. Залишається не до кінця зрозумілим, як пов'язані між собою різні фактори, що впливають на протест, яка їхня роль у формуванні протестної мобілізації. За відсутності уявлення про динаміку протесту

складно достовірно прогнозувати розвиток і наслідки конкретного конфлікту в масштабах регіону, чи то країни загалом.

Дослідження факторів, які впливають на виникнення масового політичного протесту, вимагає врахування різних рівнів витоків соціального невдоволення і можливостей для політичної активності громадян. До них відноситься комплекс економічних, соціально-політичних і психологічних чинників, здатних привести до порушення рівноваги між очікуваннями і можливостями певних соціальних груп. Ці фактори є важливими, але недостатніми умовами масової протестної активності. Окрім готовності до вияву протесту (яка загалом в Україні досить висока протягом усіх років), для масових акцій потрібні ще кілька важливих передумов. Оскільки протестна активність, як правило, протікає в деякому інституційно-оформленому вигляді, то очевидно що вона повинна направлятися певними акторами, які мають відповідні організаційні ресурси. Це означає, що крім змінних ефектів модернізації та соціальної

напруженості, варто врахувати фактор маніпулятивного впливу на суспільну свідомість, що характеризується високим протестним потенціалом, який здійснюється організованими акторами, в першу чергу, політичними елітами, політичними партіями, економічними групами і громадськими організаціями, через генерацію суспільно резонансних подій, актуалізує протестний потенціал. Що стосується механізму взаємозв'язку стану масової і елітної свідомості, то можна з упевненістю припустити лише те, що головними, керуючими тут є, звичайно ж, настрої «верхів». До того ж, політичний протест вимагає залучення певних ресурсів. Тобто будь-яка масова мобілізація в суспільстві потребує спонсорів. Зазвичай у теоріях, що вивчають політичний протест, його розглядають як логічний результат соціально-економічних проблем. Саме тому останні детально вивчаються і досліджуються, у той час як взаємодія гравців, рушійні сили політичного протесту залишаються поза увагою.

Теорія протесту і громадянської непокорі розглядається в працях: Г. Блумера, Д.Ольшанського, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Тарда та інших (соціально-психологічні аспекти протестних рухів); В. Горьковенко, М. Діані, Х. Кітшелт, В. Костюшева, В. Сафронова (соціальний і політичний протест: цілі, дискурс, потенціал). Проблематика мобілізації груп і ресурсів, включаючи мобілізаційні технології та технології протесту, розглядається в роботах В. Гемсона, А. Обершалла, Ч. Поулсена, І. Савченко, Д. Талалай, С. Терроу, Е.Хоффера, О. Яницького.

На основі результатів соціологічних опитувань А. Кінсбурський і М. Топалов припустили, що революції відбуваються не через соціально-економічні потрясіння, а через розкол в елітах, в тому числі за участі появи впливової опозиції. Становлення сучасних рухів протесту в Україні, ненасильницькі дії в рамках протесту, а також громадянську непокору як явище в сучасній політичній культурі суспільства вивчають О. Висоцький, І.Галактіонова, В. Громико, О. Оверчук та ін. Дослідив розвиток політичних інститутів і політичних еліт України В. Гельман, а також проаналізував динаміку конфліктів і альянсів основних політичних акторів під час «помаранчевої революції». Зазначені аспекти тривалий час знаходяться у центрі уваги багатьох вітчизняних соціологів: О. Владика, Є. Головахи, М. Міщенко, Н. Паніної, Є. Суїменка та ін.

Дослідженнями фінансово-промислових груп та їхнього впливу на суспільну свідомість в Україні займаються А. Колодій, С. Телешун, І. Рейтерович, О. Пасхавер, Л.Верховодова. Однак, не дивлячись на значний внесок науковців у розробку цієї тематики, проблема взаємозв'язку елітної свідомості з суспільною думкою та її впливу на виникнення політичного протесту потребує більш детального розгляду і системного висвітлення.

Мета статті – виявити та описати роль елітних груп у процесі трансформації протестного потенціалу у масову мобілізацію суспільства в Україні.

Транзитивний характер розвитку суспільства, прискорена модернізація інституційної системи призводить до дисбалансу суспільної системи, руйнації традиційних соціальних зв'язків, відносної деривації. Ці негативні ефекти викликають аномію, відчуження, фрустрацію, невдоволення, а відтак детермінують виникнення й зростання суспільної напруженості. Це своєю чергою призводить до формування протестного потенціалу. Однак при аналізі вказаної змінної слід взяти до уваги й організаційні аспекти протестних рухів. Протестний потенціал може бути актуалізований тільки в разі певної суспільно-резонансної події як результату зовнішнього маніпулятивного втручання. Проблема побудови ефективної моделі протестів багато в чому полягає в тому, щоб розрізнити причини виникнення соціальної напруженості і набір конкретних соціальних чинників, які дозволяють протестному потенціалу актуалізуватися. Оскільки протестна активність має певний інституційно-оформлений вигляд, то очевидно, що вона повинна направлятися деякими соціальними акторами, які мають відповідні організаційні ресурси. Це означає, що крім змінних ефектів модернізації та соціальної напруженості, варто врахувати фактор маніпулятивного впливу на суспільну свідомість організованими акторами.

З початком ринкових реформ в Україні показники соціального невдоволення умовами життя в цілому та її окремими складовими помітно зросли порівняно з попереднім радянським періодом. Аналіз динамічних рядів показників незадоволення станом життя, регулярно публікованих провідними соціологічними центрами, зокрема Інститутом соціології НАН України, доводить що протягом тривалого часу їх значення залишалися відносно стабільними і

змінювалися в досить вузьких межах [1]. Тобто відносно низький рівень життєвого задоволення в сучасній Україні має більше фоновий характер і не обов'язково означає високий рівень потенційного, а тим більше реального масового політичного протесту. Водночас індекс дестабілізаційного протестного потенціалу [1, с.547] має зростаючу динаміку. Показник 2012 р. – 4,6 досяг рівня 2005 р., коли на суспільні настрої вплинула ефективність масових протестів під час виборчої кампанії – 2004. В загальному ж рейтингу Україна посідає 11-ту позицію, тобто є наступною після десяти країн з високим показником протестних прогнозів [2]. За таких показників, здавалося б українці повинні мобілізуватись для здійснення своїх намірів. Але склалася суперечлива ситуація, коли відносно висока частка незадоволених поєднувалася з порівняно низькою часткою тих, хто реально бере участь в акціях протесту. Найбільш яскравими прикладами зазначеного протиріччя можуть служити, принаймні, такі факти: по-перше, багаторазове знецінення гривні в серпні 1998 р. не привело до масових виступів проти економічної політики уряду, тоді як аналогічні події в Індонезії (у 1998 р.) і Аргентині (у 2001-2002 рр.) викликали масові вуличні заворушення, і, по-друге, серія реформ, пов'язаних з урізанням або обмеженням соціальних гарантій, зокрема, збільшення пенсійного віку, прийняття Податкового кодексу тощо, викликали лише незначні зворушення в суспільстві, у цей же час аналогічна ситуація у Франції (збільшення пенсійного віку жінкам) змусила людей вийти на вулицю з протестами проти такої політики влади. Необхідним стає виявлення певних механізмів і факторів, що визначають перехід від психологічних показників невдоволення безпосередньо до дії, а також визначення місця політичної еліти у цьому процесі.

Для розуміння місця елітних груп у механізмі формування політичного протесту, варто розглянути динаміку їх формування у незалежній Україні та вплив на настрої громадян. Задля цього доцільним вдається виділення кількох етапів цього процесу.

Перший етап, на нашу думку, слід розпочати з дня прийняття Акта про незалежність та до 1994 року, коли було призначено позачергові вибори Президента та Верховної Ради. У 1992-1994 рр. погіршувалась соціально-економічна ситуація в країні, часто змінювались прем'єр-міністри, точилась боротьба за владу між президентом

Л.М. Кравчуком та Верховною Радою, яка заперечувала проти передачі виконавчої влади від рад до президентської структури. З 90-их років у конфлікті між парламентом і президентом з'явилась третя сторона – політична опозиція. Така боротьба на перший погляд має класичний вигляд, характерний для усталених демократій. Проте в Україні вона є специфічною. Зміст, спрямованість і результати конфлікту у владі залежать не від ідеологічних уподобань, чи політичних стратегій, не від популярності серед населення, а від участі у ньому впливових економічних груп, які захищають свої приватні інтереси. Уже у першій половині 1990-х рр. наявність і вплив груп інтересу була зафіксована українськими дослідниками як один із важливих чинників формування системи влади [3].

Початковий етап пов'язаний із процесом «первісного нагромадження капіталу», адаптації старих державних структур до нових умов та їх трансформації у нові. У цей період на політичній системі домінували «червоні директори», які ще користувались успадкованим з радянських часів впливом. В останні роки існування СРСР внаслідок розширення самостійності великих підприємств їхні керівники могли вільно розпоряджатися фондами. Залишаючись по суті керівниками державних підприємств, вони швидко збагачувалися завдяки тіншовим схемам збуту продукції, покладаючи відповідальність за виплату зарплат працівникам та інші видатки на держбюджет [4]. Завдяки вагомим матеріальним та організаційним ресурсам ця економічна верхівка була реальною силою і могла швидко мобілізувати тисячі працівників підприємств для пікетування центральних органів влади. У цей період приватний капітал, який тільки формувався, вдало домагався результатів за рахунок шахтарського протесаного руху, який «червоні директори» використовували з метою державної підтримки збиткових шахт.

Вітчизняний дослідник Г.В. Касьянов, з цього приводу зазначає, що ідеологічні аргументи у цей час широко використовуються групами інтересу/впливу не лише у боротьбі за владу й власність, а й для масштабної соціальної демагогії. Гасла «збереження соціальної стабільності», «захисту інтересів трудящих», «протистояння дикому капіталізмові», які адресувалися егалітарним настроям населення, що перебувало у стані безпрецедентного соціально-економічного шоку, фактично були завісою для тих, хто

використовував «загальнонародну власність» в інтересах особистого збагачення [5].

Тобто головною формою протесту залишився страйк. Загалом страйки проходили з яскраво вираженим соціально-економічним змістом та латентною політичною спрямованістю. Так, на протестній хвилі був сформований уряд Є. Звягільського, який керував шахтою ім. Засядько. Шахтарів часто використовували для зміни влади в Україні. Жодного покращення умов праці на конкретних підприємствах вони не добились. Із різних прикладів приватизації видно, що соціальні програми скорочувались. Страйки часто не забороняли якраз тому, що вони підтримувались урядом, або тими, хто претендував ним стати.

Якщо узагальнити підсумки страйкового руху в цей період, то можна помітити, що акції не тільки не приводили до реалізації заявлених цілей у політичній сфері, але й закінчувалися повним фіаско у сфері економічній, а уряд знову ухвалював рішення про підвищення цін. Утім, певні досягнення, що мали колосальне значення для розвитку України як держави, все ж були – регіональна еліта використовувала протестний рух як «потужний соціальний ліфт» [6], що дозволяв їм вміло використовувати ситуацію і отримувати вагомі посади в центральних органах влади. Страйки цього періоду стали сприятливим підґрунтям для розділу сфер впливу між самовисуваннями нової політичної еліти незалежної України.

З 1994 по 1998 роки продовжується становлення протестного руху. Після 1994 р., незважаючи на періодичні сплески протестних акцій, загострення страйкової активності в цілому пішло на спад. Не дивлячись на досить значну частоту виступів в окремі роки (особливо у 1996-у і 1997-у), тривалість протестних дій і кількість залучених у конфлікт у цей період стали знижуватися. Можна стверджувати, що страйки тепер все рідше досягали масштабу, який дозволяє використовувати їх як фактор у боротьбі за владу, як поштовх для значних трансформацій в економічній та соціально-політичній сферах.

Зміна, що привертає особливу увагу в контексті можливої соціально-політичної поведінки, – зростання протестних настроїв, які мали б також підвищувати готовність до неконвенційної, спонтанної, політичної співучасті протягом 1994-1999 рр. Проте зростання напруженості аж ніяк не підвищує готовність до активних дій, ілюстрацією чому може слугувати феномен «терпіння

нестерпного», коли за критичного рівня напруження в Україні не відбулося активних масових виступів [7, с.131-132]. Складається ситуація, коли в суспільстві існує досить значний рівень протестних настроїв, прихильність до лівих сил, але протестний рух не отримує свого масового мобілізаційного вигляду.

Саме на другу половину 1990-х рр. припадає наступний етап взаємодії груп інтересу та влади. На центральному рівні помітне дедалі більше переважання президентської влади, основою якої є вища мобільність президентської вертикалі, та дедалі тісніші взаємини президентського офісу з тими групами впливу, які намагалися використовувати доступ до президентської влади або для забезпечення сприятливих умов своєму бізнесові, або для приватизаційних оборудок, або для розв'язання конфліктів між собою чи з владою на місцях. Як зауважує О.Й. Пасхавер, на початковій стадії бізнес-групи перебували в повному підпорядкуванні регіональній владі, оскільки не мали незалежної від влади економічної позиції. Основою їхнього капіталу були товарні та фінансові потоки підприємств, доступ до яких бізнес-групи могли одержувати тільки з дозволу регіональної влади. Однак у міру зростання економічного потенціалу бізнес-груп і формування власності на підприємствах їхня залежність від регіональної влади стала слабшати. З кінця 90-х років представники великих ФПГ вже як власники крупного капіталу почали активно проникати у парламент. За деякими оцінками, якщо в перших українських парламентах представників великого капіталу не було взагалі, то після виборів 1998 р. серед народних депутатів їх уже налічувалося близько 50 (майже 12%), а після виборів 2002 р. – понад 100 (майже чверть) [8, с.16].

Для представників великого капіталу статус народного депутата дозволяв прощтовхувати вигідні закони задля реалізації власних корпоративних інтересів, впливати на виконавчу владу і забезпечувати персональний імунітет від можливих утисків влади. Найбільш відверто це проявилось в період підготовки до виборів у Верховну Раду України 1998 р., коли найкрупніші бізнес-групи створили власні партії. Зокрема, Київська регіональна ФПГ сформувала СДПУ(о); Дніпропетровська регіональна ФПГ – «Трудову Україну»; Донецька ФПГ – «Партію регіонів». За своєю політичною орієнтацією ці політичні сили підтримували владу [8, 9].

Так, якщо на початковому етапі регіональні бізнес-еліти, зосереджені у Донбасі, основною сферою яких були металургія і вугледобування, у своїх контактах з центральною владою спирались на масовий шахтарський рух, то тепер найпотужніші з них – Корпорація «Індустріальний Союз Донбас» («ІСД») і Компанія «Систем Кепітал Менеджмент» («СКМ») – втратили регіональний характер і набули в центрі необхідного для них політичного та адміністративного ресурсу, що зменшило роль використання шахтарського руху як способу тиску на центральну владу. Тобто використання страйкового руху стає вже малоефективним, а наявний протестний потенціал не має організаційних структур, щоб вивести його на вулиці.

З 1999 р. до 2004 р. протестний рух в Україні набуває інших характерних рис. Напередодні президентських виборів 1999 р. найбільш потужні бізнес-групи починають виходити на загальноукраїнську арену, оскільки потребували підтримки влади у вирішенні питань, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, зокрема, наданні пільг в експорті продукції, списання заборгованості за енергоносії перед Росією, міжнародного кредитування тощо. На тлі ускладнення економічної ситуації в країні та загрози приходу до влади лівих кандидатів (П. Симоненка, Н. Вітренко, О. Мороза), представники великого бізнесу підтримали кандидатуру Л. Кучми, який був обраний вдруге президентом України. Як слушно зауважив Г.В. Касьянов, великий капітал надає фінансову підтримку президентові у його боротьбі за концентрацію влади, а президент керує розподілом джерел ренти, дозволяючи тим самим уникнути гострих конфліктів та бізнес-воєн і сприяючи швидкому збагаченню крупного капіталу [5].

В умовах недемократичних режимів економічне і соціальне неблагополуччя країни призводить до формування в ній контреліт, які відіграють роль інтегратора невдоволення. Такі контреліти можуть формуватися і в результаті неправильної кадрової політики у вищому та середньому ешелонах влади, коли люди, які нестандартно мислять, не маючи змоги просуватися кар'єрними сходами, поступово утворюють противагу владі, розгортаючи пропагандистську роботу з підриву авторитету панівної верхівки.

Саме у цей час загострюється конкуренція між уже сформованими кланами, та новими регіональними бізнес-елітами, що прагнули доступу до центральної влади. Останні

консолідувалися коло В. Ющенко та Ю. Тимошенко, які назовні позиціонувалися як поміркований і радикальний варіанти опозиції «режимові Кучми». Показовими прикладами можна вважати бізнес-групи П. Порошенка та Є.Червоненка. Вони разом із ситуативними союзниками (харківська група) склали економічну основу «нової» опозиції існуючій системі влади, персоніфікованій Л. Кучмою [5].

Таким чином, на фоні існування значного протестного потенціалу в суспільстві, на початку 2000-х років почала розвиватися тенденція використання політичними партіями протестних акцій як інструменту боротьби за владу. Протестна активність громадян набула мобілізаційного характеру. У 2000-х роках мобілізація громадян до протестних дій стали невід'ємними елементами політичної практики в Україні. Із зростанням конкуренції між владними групами все частіше почали проводитися протестні акції [10, с.17]. Свідченням цього стала хвиля протестів: акції «Україна без Кучми», «Повстань Україно». Також різке зростання політичної участі громадян України в 2004 р., протистояння влади та опозиції за підтримки сотень тисяч людей з епіцентром на Майдані Незалежності у Києві, неконституційне призначення повторного голосування, перемога кандидата В.Ющенко – всі ці події вже стійко утвердились у свідомості пересічного українця як «помаранчева революція». Взагалі ця подія диференціювала найбільші бізнес-групи. На бік провладного кандидата В.Януковича стали компанія «СКМ» (Р. Ахметов). Конкуренти цієї компанії, інші донецькі бізнес-групи – «ІСД» (С. Тарута і В. Гайдук) та «ММК ім. Ілліча» (В. Бойко) підтримали В. Ющенко. Група «Інтерпайп» (В. Пінчук) номінально підтримувала провладного кандидата, однак у подальшому дотримувалася нейтралітету. До підтримки опозиції схилилася також бізнес-група «Приват» [9].

Масовій мобілізації пересічних громадян України сприяло поширення настроїв невдоволення станом справ у певних сферах життя та існуючим устроєм загалом, адже з часів перебудови український соціум обрав за взірць свого розвитку західне суспільство з його політичною та економічною системами [11, с.397]. Однак через тринадцять років незалежності виявилось, що народ втратив соціальні надбання соціалізму, загальнонародна власність незабгненним чином приватизована, управління державою неефективне, об'єднувальної загальнонаціо-

нальної ідеї немає [12, с.77]. І. Танчин, зокрема, вважає, що до протестної активності людей підштовхують розбіжності між нинішнім способом життя і тими умовами, яких, на їхню думку, можна реально досягти [13, с.23-24]. Саме останнє протиріччя, суть якого – у подальшому знедоленні народу, призвело до політичної напруженості як одного з показників політичного конфлікту. Тобто, для революції 2004 року в Україні склалась революційна ситуація, з одного боку, і поява тих, хто використовує цю ситуацію, – з іншого [14, с.28].

Протестний рух 2005–2010 років носив порівняно пасивний характер в сфері політики. Так, у 2005 р. найбільше (50,7% респондентів) вважали, що події в країні розвиваються у правильному напрямі. Інститутом соціології НАН України на основі опитувань було отримано результати, які дають змогу спостерігати динаміку громадсько-політичних практик, зокрема й деяких протестних дій в Україні. Згідно з опитуванням у жодному із перелічених у анкеті заходів не брали участі у 2006 р. – 64,7%, у 2007 р. – 79,9%, у 2009 р. – 83,% [1]. У незаконних акціях протесту брали участь менше 1%, проте простежується тенденція до збільшення кількості їх учасників, тоді як кількість учасників законних мітингів і демонстрацій зменшилася від 7,9% у 2006 р. до 4% у 2009р. Загалом дані показують, що участь населення у протестних діях незначна, проте її кількість збільшується [1].

Після президентської кампанії 2004 р. у політичному середовищі України існував досить чіткий поділ політичних сил на «помаранчеві», які стали представниками влади, та опозиційні до новообраного Президента. До останніх належали сили, що безпосередньо підтримували В. Януковича як кандидата у Президенти (Партія регіонів, СДПУ(о), «Трудова Україна» та ін.). Тобто бізнес-групи, проектами яких виявились опозиційні партії, опинились у невігідному становищі, але використовувати масову мобілізацію на той момент у боротьбі з опонентами було неможливо, в першу чергу через згадані вище соціологічні показники настроїв українців. ПР та її лідер обрали вичікувальну позицію – їхня опозиційність до помаранчевої влади не можна було характеризувати як політичну альтернативу, а всі заяви з цього приводу мали прихований контекст – після парламентських виборів 2006 р., про опозиційність партії мова вже не велася. До того ж у 2004 р. були внесені

поправки до Конституції. В результаті було послаблено президентський інститут, натомість парламент став ареною боротьби основних фінансово-промислових груп. Напередодні парламентських виборів 2006 р. великі ФПГ стали фінансистами головних політичних партій країни. Зокрема, серед політичних сил, що одержали владу після «помаранчевої» революції, пропрезидентський блок Народний союз «Наша Україна» підтримали корпорації «ІСД» та «Укрпромінвест»; Блок Юлії Тимошенко – група «Приват», корпорація «Укравто», «Запоріжсталь», «Фінанси та кредит»; Соціалістичну партію України – група «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча». Натомість опозиційну «Партію регіонів» – «СКМ» та пов'язані з ним компанії Донецького регіону [4, с.18]. Внаслідок переходу соціалістів у табір переможця виборів – Партії регіонів, у парламенті створена більшість, і прем'єр-міністром став В. Янукович. Оскільки головною силою Партії регіонів на той час була компанія «СКМ», то фактично до влади прийшла найпотужніша ФПГ країни. Була здійснена спроба реставрації олігархічних взаємовідносин влади і капіталу, а саме відновлення старої системи «клієнтського» обслуговування великого капіталу.

Отже, в Україні після зміни перших осіб держави і значної кількості голів обласних і районних адміністрацій, політичний режим за своєю суттю залишався гібридним. Протягом же періоду президентства В. Ющенка виявляються ті самі прийоми здійснення влади. Старі інститути і практики зберігають свій вплив, а нові, у вигляді лобістської, податкової, адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування наштовхуються на опір. Специфікою цього періоду є функціонування низки опозиційних сегментів, жоден з яких так і не визначив для себе стратегії дій як опозиційної сили, що уповільнювало формування механізмів взаємодії у системі влада – опозиція – суспільство.

Наступний етап протестного руху починається з виборів президента України 2010 р. Під час нового президентського електорального циклу 2010 р. дослідники звернули увагу на спад готовності громадян до участі у протестних акціях «як реакцію на нездійснені надії та підвищений рівень очікувань від нової влади» [15, с.331].

У 2010 р., коли В. Янукович став президентом України, було створено пропрезидентську коаліцію у парламенті, після

чого рішенням Конституційного Суду України повернуто чинність Конституції України 1996 р. і відновлено президентсько-парламентську форму правління. Сталося класичне захоплення державної влади ключовими бізнес-групами. Керівником адміністрації президента став С. Львовчкін, якого пов'язують з групою Д. Фірташа. Зокрема, в доповіді Інституту Горшеніна «Великий український бізнес і уряд України» йдеться про те, що з 16 членів уряду М.Азарова п'ятеро – А. Ключев (пізніше – секретар Ради національної безпеки), Б. Колесніков, С.Тігіпко, Ю. Бойко і М. Присяжнюк – є офіційними мільйонерами. Ще двоє – В. Балоба і М. Злочевський – хоч і не декларують свої мільйони, проте, де-факто також є мільйонерами. Ряд міністрів в уряді реєстрували свою власність на близьких родичів. Так, М. Азаров і О. Лавринович зареєстрували свою власність на синів, а Д. Табачник – на рідного брата [16].

Президент В.Янукович влаштував провідні бізнес-еліти. Але поступово він створив свою фінансово-промислову групу під назвою «Сім'я», до якої увійшли члени його родини та найбільш віддані представники донецького істеблішменту («Кореспондент» відносить до неї першого віцепрем'єра С. Арбузова, міністра доходів і зборів О. Клименка і голову МВС В. Захарченка, близьких до старшого сина президента, Олександра) [17]. Пізніше між «сім'єю» та олігархами час від часу виникали розбіжності. Так, «Активна діяльність і бізнес-експансія «молодих реформаторів» почала загрожувати підприємцям, які збили статки в 1990-і: будь-який переділ великих активів передбачав їх експропріацію у нинішніх власників на користь нових гравців» [18].

Руйнування владою рівноваги з 2010 р. на різних рівнях політичного, економічного, культурного та соціального життя країни призвело до цілого ряду Майданів – 27 квітня 2010 р. Майдан проти Харківських угод України і Росії, коли відбулися зіткнення демонстрантів з міліцією на вулиці Грушевського, Податковий Майдан (листопад 2010), Майдан проти «мовного» закону Колесніченка-Ківалова (липень 2012). Водночас, попри окремі інциденти, викликані скоріше недоліками організації акцій протесту, ніж бажанням самих протестуючих, протестні акції в цілому відбувались у визначених законодавством рамках, а їхнє припинення було пов'язане з певною корекцією позиції державних органів.

Водночас спостерігалось зростання політичної напруги. З цього часу індекси конфліктного потенціалу суспільства перебували на рівні 4,2 за п'ятибальною шкалою. Зауважимо, що під час «помаранчевої революції» ця цифра перебувала на рівні 4,4–4,5, тоді як масові акції протесту розпочинаються, коли цей індекс становить 4,6. (показник 2012 р.) Власне, Україна балансувала «на межі» тривалий час, про що неодноразово застерігали і політологи, і соціологи [1]. Так, максимальна концентрація влади в руках фактично однієї політичної сили – Партії регіонів (представники якої обіймали всі найвищі посади в країні), встановлення контролю «партії влади» над судовою гілкою влади та правоохоронною системою, використання «державної машини» та кримінальних структур для тиску на політичну опозицію, громадянське суспільство та економічну верхівку (включно з фізичним тиском), сприяли масовій мобілізації населення. Знову підвищився рівень протестного потенціалу та невдоволення тих, хто може потенціал мобілізувати за рахунок своїх організаційних можливостей.

Наприкінці 2013 початку 2014 р. рівень протестної активності в столиці України було визнано «революційним». В результаті «Євромайдан» тривав три місяці і привів до повної зміни влади. Доки йшлося тільки про євроінтеграцію, Майдан хотів і міг обійтися без політиків. Але коли постало питання про заміну людей при владі, або, тим більше, про зміну системи влади, то без політиків уже обійтися було неможливо. І ось тут на сцені з'являються головні бенефіціари: лідери, інвестори і менеджери. Протест, який починався як громадська ініціатива, незабаром був підтриманий опозиційними політичними силами, в першу чергу – трьома партіями: «Батьківщиною» (лідери – А. Яценюк, О. Турчинов і Ю. Тимошенко), «УДАР» (лідер – В. Кличко) і Всеукраїнським об'єднанням «Свобода» (на чолі з О. Тягнибоком). Взагалі, опозиція на той час діяла нерішуче, що також вплинуло на радикалізацію протесту. Але так чи інакше опозиційним силам вдалося агрегувати протестні сили.

Події, пов'язані з «Євромайданом», продемонстрували, що напередодні президентських виборів 2015 р. олігархічна опора режиму стала ненадійною. Це виявилось у тому, що телевізійні канали «головних олігархів» (Р. Ахметова, Д. Фірташа, І. Коломойського і «тих, хто приєднався до

них» В. Пінчука і П. Порошенка) висвітлювали події на майдані, оспівуючи євроінтеграційні устремління мас.

Всі олігархи мають на Заході активи, рахунки й нерухомість. Ринки збуту багатьох підприємств, які пов'язують з тими чи іншими бізнес-елітами, також знаходяться в США і ЄС. Підтримка режиму Януковича загрожувала економічними санкціями на Заході, тому економічні верхи демонстрували прихильність до «європейських цінностей». До того ж, вони були стурбовані перспективами виникнення і зміцнення в країні диктатури, яка загрожує їх економічній владі і політичному впливу. З цього боку, стає ще більш небезпечним залучення України в сферу впливу Кремля та експансія в країну російського бізнесу. Нарешті, бізнес-групи все більше турбує посилення економічних позицій політико-олігархічного клану, пов'язаного безпосередньо з сім'єю Януковича.

Уважне вивчення дійових осіб перевороту на Україні на початку 2014 р. дозволяє виділити ряд українських олігархів, які підтримали акції протесту проти рішення влади відмовитися від асоціації з Європейським союзом. За словами экс-глави СБУ О.Якименка, мітинги прихильників опозиції та діяльність «Євромайдану» фінансували українські олігархи П. Порошенко, Д. Фірташ, В. Пінчук, які мають значні активи в країнах Заходу [19]. Зокрема, активно підтримував події «Євромайдану» і І. Коломойський [20].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що політичний протест в Україні зими 2013–2014 рр. був здебільшого прогнозованим, оскільки індекси конфліктного потенціалу суспільства були критичними ще з початку 2011 р. До того ж, останні роки української політики характеризувались потужними конфліктами між олігархічними групами, тому що фінансові потоки, що проходять через Україну, стрімко скорочуються. Тому факт непідписання Угоди про Асоціацію з ЄС і побиття силовиками студентів, які вийшли на акцію протесту, є тільки приводом для вибуху.

З 2014 р. Україна опинилась у нових умовах. 21-22 лютого 2014 р. рішеннями Верховної Ради VI скликання в Україні була відновлена дія положень Конституції 2004 р., які передбачали парламентсько-президентську модель організації державної влади. 26 лютого після погодження з Майданом Верховна Рада затвердила Кабінет Міністрів. Прем'єр-міністром став

А. Яценюк, в уряд увійшли 15 міністрів, у тому числі 5 від ВО «Батьківщина», 3 від ВО «Свобода». Представники Донбасу в Уряді не представлені, що стало однією з причин загострення політичної ситуації в східних областях країни. На початку квітня в Донецькій і Луганській областях почалися масові протести із захопленням адміністративних приміщень. Ті хто мітингував, виступали проти влади, що прийшла внаслідок Майдану. Внаслідок цих подій і виникли самопроголошені «Донецька» і «Луганська народні республіки».

Після перемоги Майдану відбулася ротація партій в координатах «влада-опозиція». Відповідно, парламентською опозицією стали Партія регіонів та КПУ. З одного боку, в країні були відновлені демократичні норми і вільна політична конкуренція, опозиційні кандидати та партії мали можливість брати участь у президентських і парламентських виборах. З іншого – опозиційні сили відчували на собі наслідки дій свого керівництва на різних рівнях та частини членів під час Майдану, а також в період початку окупації Криму й розгортання сепаратистських рухів на Сході і Півдні України. Отже, опозиція обрала стратегію «відходу» (малих справ). Інша частина політичних сил, що на сьогодні проголосила себе опозиційними (зокрема «Радикальна партія», «Самопоміч»), вийшовши з парламентської коаліції, обирає своєю стратегією лояльність, шляхом торгу з правлячою групою. Натомість і влада, і громадяни потребують функціонування реальної, дієвої опозиції, яка забезпечує та підтримує демократичність влади, фіксує у відкритому стані канали контролю громадян за нею, стимулює використання активних форм політичної участі.

У своєму дослідженні Центр Разумкова характеризує новий етап у партійній системі України певним послабленням впливу ФПГ на політичні партії протягом його першого періоду. Насамперед, це стало наслідком послаблення позицій олігархічних груп, пов'язаних з попереднім режимом, а також посиленням суспільного запиту на деолігархізацію, що обмежило можливості впливу ФПГ на новостворені партії (виняток становить «Опозиційний блок», у фракції якого присутні керівники деяких ФПГ). Факторами, що його стримують, є увага громадськості та ЗМІ до джерел фінансування і характеру законотворчої діяльності цих партій, а також зовнішній чинник [21]. Після складного протестного процесу

суспільство опинилося в ситуації як з непередбачуваним нинішнім, так і непрогнозованим майбутнім станом буття.

Таким чином, можна стверджувати, що для виникнення масової протестної мобілізації населення необхідним є протестний потенціал, суспільно-значима проблема, яка відіграє роль спускового гачка та суб'єкт, який реалізує народне невдоволення. На нашу думку, у перетворенні протестного потенціалу на мобілізацію, яка приводить до зміни влади, об'єднують ланкою виступають економічні еліти, що здатні фінансово підтримати масові акції. Відповідно, саме від цілей бізнес-груп, що опікуються протестом, залежить справжня мета політичної мобілізації, а не та, яку декларують представники опозиції. Діяльність будь-якого протестного руху, опозиційної політичної партії, в тому числі, організація акцій протесту, вимагає стабільного фінансування. Якщо спонтанні або нерегулярні акції протесту можуть бути організовані незадоволеними громадянами на власні кошти, то тривале протистояння влади обов'язково має ресурсні джерела.

Звичайно, в більшості випадків бізнес-еліти намагаються не конфліктувати з владою і навіть публічно показувати їй лояльність. Але іноді інтереси фінансово-промислових груп перетинаються і тоді одна з них встає перед вибором: підкоритися рішенням, нав'язаному за підтримки влади, або захищати інтереси, вступаючи в конфлікт з владою. Таким чином, загострення конфлікту політико-економічних еліт викликає необхідність його політичного розв'язання, що своєю чергою потребує публічного розгортання протестного потенціалу невдоволених мас та подальшого конвертування протестної мобілізації у зміну еліт, які відбиватимуть інтереси еліт-переможців. При цьому слід пам'ятати, що в інтересах держави, аби політична еліта враховувала насамперед загальнонаціональні інтереси.

ЛІТЕРАТУРА

- Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К.: ІС НАНУ. – 2012. – 660 с.
- Протестні прогнози на наступний рік: занепокоєння економікою і промисловістю країни змусить людей вийти на вулиці (Результати опитування проведеного Київського міжнародного інституту соціології у листопаді-грудні 2011 р., в межах проекту незалежної мережі досліджень громадської думки Геллап Інтернешнл у 57 країнах світу) [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. Офіційний веб-сайт. – 2012. – Режим доступу: <http://old.kiis.com.ua/ua/news/view-133.html> 10.02.2013р.
- Литвин В. Політична арена України. Дійові особи та виконавці / Володимир Литвин. - К.: Абрис, 1994. - С. 420-424.
- Пасхавер О.Й. Приватизація та реприватизація в Україні після «помаранчевої» революції / О.Й. Пасхавер, Л.Т. Верховодова, К.М. Агеєва. В надзаг.: Центр економічного розвитку. – К.: «Міленіум», 2006. – 106 с.
- Касьянов Г.В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Георгій Володимирович Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 160-180.
- Борисов В. Забастовки в угольной промышленности / В. Борисов. – М.: ИСИТО, 2001. – 416 с.
- Голов О. Росіяни й українці у травні 1998 р.: сприйняття та оцінки поточної ситуації / О.Голов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 131-132.
- Пасхавер О.Й. Світовий досвід для України: взаємовідносини великого капіталу з владою і суспільством В надзаг.: Центр економічного розвитку / О.Й. Пасхавер, Л.Т. Верховодова, К.М.Агеєва. – К.: «Міленіум», 2007. – 68 с.
- Рахманов О. А. Формування політичної суб'єктивності власників крупного капіталу в Україні / О. А. Рахманов // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – 2013. – т.№ 2.-С.53-58.
- Клюжев О. Електоральний протест в Україні в контексті політичної участі / О. Клюжев // Віче. – 2009. – №8. – С. 17-20.
- Політична історія України / За ред. В. Танцюри. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 488 с.
- Рябов С. Вибори як дзеркало протиріч українського суспільства. Свобода: український вибір / С. Рябов // Форум: суспіл.-політ. журн. – 2005. – №1. – С. 76-80.
- Танчин І. Ющенко і революція / І. Танчин // Свобода: український вибір. – Форум: суспільно політичний журнал. – 2005.– №1. – С. 23-24.
- Бевзенко Л.Д. Помаранчева революція як соціальна біфуркація / Л.Д. Бевзенко // Українське суспільство 1994-2005. Динаміка соціальних змін. – К.: ІС НАНУ, 2005. – С. 22-32.
- Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії; [Монографія] / В.І.Бортніков. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с.
- Експерти: у Кабміні 5 офіційних мільйонерів і 2 «підпільних» [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство УНІАН. – 2011. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-428391.html>.
- История одной Семьи. Корреспондент выяснил секрет стремительного карьерного роста окружения сына Януковича // Корреспондент. – 2013. – №5. – С. 5-16.
- Головін В. Кому вигідний Євромайдан? [Електронний ресурс] / В. Головін // Forbes. –

2013. – Режим доступу: <http://m.forbes.ru/article.php?id=248095>.
19. Глава СБУ: «Майдан» фінансував Запад, «майдановцев» расстреливали наёмники [Електронний ресурс] // Regnum. – 2014. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/1777370.html>.
20. Захаров М. Хозяева Украины: Чего, на самом деле, хотят спонсоры Майдана? [Електронний ресурс] / Михаил Захаров//Мир и политика. – 2014. – Режим доступу: <http://mir-politika.ru/12506-hozyaeva-ukrainy-chego-na-samom-dele-hotyat-sponsory-maydana.html>.
21. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. // Національна безпека і оборона: Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – 2015. – №6–7 (155–156). – С. 2-60.

УДК 330.113.4

Валесян С. В.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПРИВАТНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ГОЛОВНИЙ ФАКТОР ПОБУДОВИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: СУТНІСТЬ, ВЛАСТИВОСТІ, ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ

Розглядаються основні сутнісні характеристики приватної власності, центральним поняттям якої є принцип недоторканності приватної власності та невтручання держави в процес ринкового обміну. Досліджуються основні теоретичні підходи до вивчення приватної власності. Аналізується роль держави, яка формує існуючий в суспільстві уклад власності і є правовою та економічною передумовою розвитку суспільства.

Ключові слова: приватна власність, Просвітництво, соціалізм, невтручання, правова держава.

Валесян С.В.

ЧАСТНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ КАК ГЛАВНЫЙ ФАКТОР ПОСТРОЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА: СУЩНОСТЬ, СВОЙСТВА, ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Рассматриваются основные сущностные характеристики частной собственности, центральным понятием которой является принцип неприкосновенности частной собственности и невмешательство государства в процесс рыночного обмена. Исследуются основные теоретические подходы к изучению частной собственности. Анализируется роль государства, которое формирует существующий в обществе уклад собственности и является правовым и экономическим условием развития общества.

Ключевые слова: частная собственность, Просвещение, социализм, невмешательство, правовое государство.